

Шемякін Олег Володимирович —
прокурор Петровського району м. До-
нецька, старший радник юстиції

Юридична особа як суб'єкт корупційного правопорушення

У статті на підставі аналізу Закону України “Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень” і вивчення зарубіжного досвіду зроблено висновок про невідповідність окремих його положень аналогічним законам іноземних держав. Звертається увага на недосконалість підстав, ознак і процедури притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб, які ускладнюють однозначне тлумачення цього Закону і можуть призвести до значних труднощів при його застосуванні. Пропонується внесення відповідних змін і доповнень до вказаного Закону України.

Ключові слова: юридична особа, корупційне правопорушення, континентальна система права, англосаксонська правова сім'я, уповноважена особа, корупційні злочини.

Сьогодні не є таємницею, що стратегічним напрямком криміналізації України є економіка. Як зазначають провідні вчені, корупційна злочинність досягла такого якісного рівня, що вона стала визначати характер і напрямки реалізації реформ не тільки у сфері економіки, а й в системі державного будівництва і правоохоронної діяльності [1, с. 3].

З прийняттям 11 червня 2009 року Закону України “Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень” в українській правовій реальності постала проблема визнання суб'єктом злочину юридичної особи. Адже фактично, незважаючи на використання в назві Закону терміна “правопорушення”, дана відповідальність, згідно зі ст. 2 згаданого Закону, передбачається виключно за вчинення злочинів, передбачених ст. 209 “Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом”, частиною першою або другою статей 235–4 “Комерційний підкуп”, 235-5 “Підкуп особи, яка надає публічні послуги”, статтями 364 “Зловживання владою або службовим становищем”, 365 “Перевищення влади або службових повноважень”, 368 “Одержання хабара”, 369 “Пропозиція або

давання хабара” і 376 “Втручання в діяльність судових органів” Кримінального кодексу України. Ця ж стаття передбачає, що підставою для притягнення юридичної особи до відповідальності є вчинення від її імені та в її інтересах керівником такої юридичної особи, її засновником, учасником чи іншою уповноваженою особою самостійно або у співучасті одного з вищезгаданих злочинів. Отже, фактично юридична особа є додатковим, “вторинним” суб’єктом службових або корупційних злочинів.

Ураховуючи небезпечність корупційної злочинності для України на сучасному етапі її розвитку, а також рівень науково-теоретичної розробленості всіх аспектів цієї проблеми та потреб практики, наукові дослідження заходів протидії корупції як фактору забезпечення розвитку економіки є надзвичайно актуальними і заслуговують на більш прискіпливу увагу з боку українських науковців.

Проблеми впливу корупції на розвиток інституційних перетворень в економіці та соціально-політичній сфері України досліджувалися в багатьох роботах В. Т. Білоуса, А. М. Бойка, М. Б. Бучко, О. Г. Кальмана, В. В. Коваленка, С. Й. Кравчука, С. М. Кряковцева, М. І. Мельника, В. В. Пивоварова та інших учених. Однак проблема реформування законодавства щодо протидії корупції в економічній сфері з урахуванням зарубіжного досвіду та українських традицій правозастосування в них не розглядалась.

У зв’язку з цим, метою статті є дослідження правових підстав визнання юридичної особи як суб’єкта корупційного злочину з урахуванням зарубіжного досвіду та українських традицій правозастосування.

Однією з проблем, з нашої точки зору, є те, що для української правової реальності інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб є абсолютно новим. Ані в кримінальному праві Російської імперії, ані, тим більше в кримінальному праві УРСР і СРСР така відповідальність не передбачалась. Вперше на доктринальному рівні питання кримінальної відповідальності юридичних осіб постало після визнання на Нюрнберзькому процесі злочинними таких нацистських організацій як НСДАП, СС, СД, гестапо тощо [2, с. 943–1108]. В той час деякі вчені, аналізуючи природу випадків визнання організацій злочинними та винними у вчиненні злочинів проти миру і людяності, зазначали, що санкції, які застосовуються до юридичних осіб, слід називати заходами безпеки, а не кримінальною відповідальністю юридичних осіб [3, с. 36–37].

З переходом пострадянських держав до ринкової економіки постало питання можливості настання кримінальної відповідальності стосовно юридичної особи за злочини, вчинені її керівниками або засновниками в інтересах даної юридичної особи.

Ряд дослідників вказують на необхідність уведення такого інституту в кримінальне законодавство України. Так, А. В. Савченко за-

значає, що значна частина злочинів проти українського народу (голодомор, репресії 30-х рр. минулого століття) була вчинена саме юридичними особами. Дані злочини були вчинені в основному юридичними особами публічного права, зокрема, органами НКВС [4, с. 524–530].

Однак, маємо зазначити, що інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб, на думку практично всіх радянських і значної частини російських і українських учених, суперечить одному з основних принципів кримінального права — принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності. В той же час, слід зауважити, що такий принцип був уведений в абсолют лише з початком буржуазної епохи (та й то лише в державах континентальної системи права).

У Руській правді (Коротка редакція, Правда Ярославичів) передбачалась відповідальність верви (сільської громади) за приховування вбивці (п. 19) [5, с. 5–6]. У Салічній правді (джерело права франкської держави у VII–X ст.) передбачалась можливість накладення відповідальності за вбивство наговпом, на всіх учасників наговпу, незалежно від того, чи брали вони участь у самому вбивстві (§ XXI – § XXIII) [6].

У той же час слід підтримати твердження А. В. Савченка про те, що впровадженню інституту кримінальної відповідальності юридичної особи заважає, перш за все, інертність мислення, що традиційно пов'язує кримінальну відповідальність з фізичною особою, не повною мірою відображає складність ситуації [4, с. 524–530].

Так, сформована у Законі України “Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень” підстава накладення такої відповідальності — вчинення від імені та в інтересах юридичної особи керівником такої юридичної особи, її засновником, учасником чи іншою уповноваженою особою самостійно або у співучасті будь-якого із згаданих вище злочинів значною мірою схожа зі ст. 207 Примірного КК США, яка передбачає кримінальну відповідальність юридичної особи у випадку, якщо:

- 1) передбачений злочин визначається не кодексом, а спеціальним статутом;
- 2) злочин було вчинено шляхом невиконання покладеного на корпорацію спеціального обов'язку або дозволу, було вчинено згідно наказу, виконано або допущено радою директорів або агентом-керуючим високого рангу [4].

Стаття 121-2 КК Франції передбачає, що юридичні особи, за винятком держави, підлягають кримінальній відповідальності відповідно до положень статей 121⁴–121⁷ (ці статті визначають поняття “виконавця злочину”, “співучасті” та “замаху”) у випадках, передбачених законом або регламентом, учинені на їхню користь представниками юридичної особи [6, с. 11].

Частина 1 § 14 КК ФРН передбачає розповсюдження закону, який визначає необхідними для караності окремі ознаки чи особливості особи

(наприклад, керівник підприємства), на іншу особу, якщо вона діяла: 1) в якості повноважного органу юридичної особи або як член такого органу; 2) як повноважений представник торговельного товариства; 3) як законний представник іншої особи. Параграф 75 КК ФРН визначає, що злочинні дії ставляться у вину юридичній особі, якщо особа діяла: 1) в якості представницького органу юридичної особи або члена такого органу; 2) в якості керівника неправомочного об'єднання або члена правління такого об'єднання; 3) в якості члена повного торговельного товариства; 4) будучи повноважним представником, або займаючи керівне становище в якості особи, яка має генеральну довіреність від торговельного підприємства, що є юридичною особою, або від осіб, указаних у пп. 2 та 3.

Таким чином, наведене у ст. 2 згаданого Закону України положення схоже з аналогічними законами іноземних держав. Проте, слід зауважити, що вперше інститут кримінальної відповідальності юридичної особи було запроваджено в країнах "загального права" – в англосаксонській правовій сім'ї, більше ніж 100 років тому. Для більшості країн цієї правової сім'ї характерне високе значення правових традицій, правової свідомості та культури. Саме тому великої небезпеки не становить те, що низка нормативних визначень, у т. ч. і в сфері кримінальної відповідальності юридичних осіб, у цих країнах є нечіткими, та в деяких випадках – оціночним.

Інкорпоровані в джерела кримінального права країн континентальної системи права, такі визначення значно уточнюються – достатньо порівняти лише відповідні статті кримінального законодавства ФРН та Франції з Примірним Кримінальним кодексом США. Але ж Примірний КК США є документом, спеціально розробленим для використання Інститутом американського права, на відміну від досить хаотичного законодавства окремих штатів. Отже, французькі та німецькі законодавці знайшли можливість адаптувати інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб до своєї правової системи шляхом удосконалення його нормативно-правового регулювання.

Що ж маємо сьогодні в Україні? При низькому рівні загальної і правової культури, що існує наразі в нашій державі, в тому числі й серед працівників органів кримінальної юстиції, будь-яка, навіть найкорисніша норма може бути використана для протизаконного тиску на юридичних осіб, у т. ч. для здійснення рейдерства. При цьому, на жаль, реального контролю над законністю винесення рішень судів в Україні фактично не існує, а постанова у справі відносно юридичної особи може бути переглянута лише в апеляційному порядку (ч. 8 ст. 21 Закону України) та за нововиявленими обставинами (ст. 22 Закону України). Складність в оскарженні постанов судів неодмінно сприятиме пошуку юридичними особами можливостей неправового вирішення даного питання.

Саме тому будь-яка неточність, будь-яке недосконале формулювання норми, особливо кримінально-правової, може лише підвищити

рівень зловживань в органах кримінальної юстиції, сприяти ще більшому розповсюдженню корупційних проявів.

Серед згаданих неточностей слід окремо зупинитися на наступних. По-перше, у визначенні підстави накладення відповідальності на юридичну особу згадується така дефініція як вчинення “від її імені та в її інтересах” одного з вищезгаданих злочинів. Перше, що дивує, яким саме чином можна вчинити злочин від імені певного суб’єкта права – неважливо, природного чи штучно створеного. Адже, як правило, підприємства, установи чи організації не дають уповноваженим особам довіреність на вчинення злочину. Тому важко довести, що винна фізична особа діяла саме “від імені” юридичної особи. З іншого боку, при значному рівні корумпованості органів кримінальної юстиції така дефініція може бути використана для тиску на юридичних осіб, навіть якщо злочином, учиненим їхньою службовою особою, було завдано шкоди самій юридичній особі.

Те саме фактично стосується такої ознаки відповідальності, як вчинення злочину “в інтересах” юридичної особи. Інтереси юридичної особи закономірно впливають з мети її діяльності, що визначається установчими документами юридичної особи, відповідно до ч. 3 ст. 88 Цивільного кодексу України, ч. 2 ст. 57 Господарського кодексу України та інших актів законодавства України. Навряд чи можна побачити установчі документи юридичних осіб, в яких би зазначалось, що метою даного підприємства, установи чи організації є вчинення злочину. Саме тому, враховуючи крайній формалізм українського правосуддя, довести факт вчинення злочину в інтересах юридичної особи (навіть якщо вона отримала від вчинення цього злочину матеріальну вигоду або інші переваги) видається досить важко.

Крім того, слід зауважити, що за своїм змістом поняття “юридичної особи” в англосаксонській правовій системі серйозно відрізняється від аналогічного поняття в правовій системі України. В США та Великій Британії юридична особа приватного права – це, як правило, підприємницька організація. У нас же до числа юридичних осіб приватного права входять також ряд непідприємницьких (некомерційних) організацій – громадські об’єднання, релігійні організації, політичні партії, споживчі кооперативи тощо [7, с. 11].

Тож недоцільно було б через, наприклад, учинення злочину ігуменом монастиря фактично обмежувати всіх монахів у реалізації права на свободу совісті. В той же час навіть незначні штрафи для некомерційної організації можуть стати обмеженням у її діяльності. Для релігійних організацій України проблема впорядкування юридичної відповідальності є ще більш актуальною через міжконфесійні сутички, в яких сторони вдаються до не зовсім правомірних засобів протистояння.

Не відповідають конституційним засадам судочинства норми Закону України “Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупцій-

них правопорушень”. У конституційному поданні Верховного Суду України зазначається, що цей Закон взагалі не відповідає ст. 129 Конституції України щодо процедури притягнення до відповідальності. Цілий ряд необхідних положень у ньому просто відсутній. У цьому Законі не передбачається обов’язкових процесуальних положень, необхідних для розгляду справи в суді. Зокрема, не визначено особливості його дії в часі, просторі; поняття, а також особливості вини юридичної особи у вчиненні правопорушення; обставин, які виключають винність; обставин, які обтяжують або пом’якшують відповідальність юридичної особи тощо.

Так, у частині 1 статті 9 цього Закону встановлено, що провадження по справах відносно юридичних осіб здійснюється відповідно до даного Закону. Таким чином, він повинен мати усі процесуальні норми для здійснення провадження по таких справах. Разом з тим, у Законі відсутній порядок відводу (самовідводу) судді, секретаря судового засідання, а також інших учасників процесу; подачі та оцінки доказів; застосування технічних засобів тощо.

Слід зазначити, що це тільки ті прогалини, що є очевидними навіть для студентів, які хоча б поверхово знайомі з основами процесуального законодавства. Таким чином, вказаний Закон є яскравим прикладом того, як в принципі, позитивно-прогресивну ідею можна згнати, викривити поспішним науково і практично необґрунтованим законодавчим втіленням. А що робити практичним працівникам? Мабуть, слід керуватися Кримінально-процесуальним кодексом України в повному обсязі. Тоді виникає питання: а навіщо потрібен цей Закон?

Ураховуючи вищенаведене, слід, на нашу думку, внести наступні зміни до законодавства, яке встановлює відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень.

1. Щодо відповідальності юридичних осіб доцільно було б визначити підставу цієї відповідальності як “вчинення керівником, засновником, іншою особою, уповноваженою діяти від імені юридичної особи, злочину, передбаченого ст. ст. ..., якщо в результаті вчинення цього злочину юридичною особою було отримано матеріальну чи іншу вигоду, покращено її становище на ринку або отримано інші незаконні пільги чи переваги”.

2. Виключити з числа суб’єктів відповідальності невідприємницьких юридичних осіб приватного права, які є неприбутковими, через недоцільність їх притягнення до відповідальності за злочини, що вчинені їх уповноваженими особами.

3. Більш ретельно регламентувати порядок притягнення до відповідальності та провадження у справах стосовно юридичних осіб.

Список використаних джерел

1. Кальман О. Г. Економічна злочинність в Україні : стан, тенденції, протидія / О. Г. Кальман // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. — 2010. — № 5. — С. 3–10.

2. Нюрнбергский процесс : [сборник материалов] / Под ред. И. П. Никитченко. — [изд. 2-е, исправ. и доп.]. — [в 2 т.]. — М. : ГосЮрИздат, 1954. — Т. 2. — 1153 с.

3. Трайнин А. Н. Защита мира и борьба с преступлениями против человечества / Арон Наумович Трайнин. — М. : ИГП АН СССР, 1956. — 312 с.

4. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки : комплексне порівняльно-правове дослідження : [монографія] / А. В. Савченко. — К. : КНТ, 2007. — 596 с.

5. Михайлов О. О. Юридична особа як суб'єкт злочину : іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. "Кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право" / Олександр Олександрович Михайлов. — К. : Акад. адвокатури України, 2008. — 19 с.

6. Русская правда в Краткой редакции [Электронный ресурс]. — Режим доступу :

<http://www.zakon.rin.ru>.

7. Никифорова А. С. Юридическое лицо как субъект преступления и уголовной ответственности / А. С. Никифорова. — М. : АО "Центр ЮриИнфор". — 2003. — 204 с.

В статье на основе анализа Закона Украины "Об ответственности юридических лиц за совершение коррупционных правонарушений" и изучения зарубежного опыта, делается вывод о несоответствии отдельных его положений аналогичным законам иностранных государств. Обращается внимание на несовершенство оснований, признаков и процедуры привлечения к уголовной ответственности юридических лиц, которые затрудняют однозначное толкование этого закона и могут привести к существенным сложностям его применения. Предлагается внесение соответствующих изменений и дополнений в указанный Закон Украины.

Basing on the analyses of the Law of Ukraine "On Liability of Legal Entity for Committing Corruption Offences" the author makes the conclusion about nonconformity of some its provisions with corresponding laws of foreign states. Special attention is paid to the problems of imperfection of grounds, features and procedure of bringing a legal entity to criminal liability as it makes difficult both adequate interpretation and application of such law. Certain changes and amendments of the law under consideration are proposed by the author.

Стаття надійшла до редакції журналу 2 листопада 2010 року.